

4. АКТУАЛЬНІ ДИСКУСІЇ

DOI:10.35774/app2023.04.114

УДК 347.4

Інна Глущенко,

аспірантка Західноукраїнського
національного університету

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-7258-4606>

ПРИЧИННО-НАСЛІДКОВИЙ ЗВ'ЯЗОК – УМОВА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ БАТЬКІВ ЗА ШКОДУ, ЗАПОДІЯНУ МАЛОЛІТНІМИ ЧИ НЕПОВНОЛІТНІМИ ОСОБАМИ

У статті висвітлюється проблематика відповідальності батьків за дії малолітніх чи неповнолітніх осіб. Зокрема, звертається увага на причинно-наслідковий зв'язок вини батьків та/або закладу освіти як субсидіарно-солідарний обов'язок. При цьому, принцип винуватості виражається не в тому, що батьки, з огляду на фактичну відстань окремого проживання від своїх дітей, звільняються від відповідальності у разі відсутності їх вини, а в тому, що вони відповідальні за невиконання своїх батьківських обов'язків. Аналізується судово-практика та звертається увага на підпорядкований характер відповідальності батьків (закладу освіти) лише у разі відсутності у неповнолітньої особи достатнього майна для відшкодування завданої ним шкоди. Аргументовано, що причинно-наслідковий зв'язок є важливим та є основною умовою покладення на деліквента обов'язку відшкодувати заподіяну малолітньою чи неповнолітньою особою шкоду.

Ключові слова: шкода, малолітні та неповнолітні особи, батьки, заклад освіти, причинно-наслідковий зв'язок, вина.

Hlushchenko I.

Causal relation – condition of parents' liability for damage caused by minors or minors

The article highlights the problem of parents' responsibility for the actions of minors. In particular, attention is drawn to the fact that the tort law of Ukraine applies the general principle of liability for fault, along with this, as an exception, the law foresees the possibility of imposing liability on the person who caused the damage without fault. The fault of the parents of minors or minors who caused damage has its own characteristics and, in our opinion, should be considered careless. After all, even if the parents deliberately left their minor or underage children unattended, or led an immoral lifestyle, the parents did not cause harm directly. The above actions of the parents were mostly aimed not at causing harm to another person, but at the improper performance of parenthood in relation to the upbringing and maintenance of minors or minors. That is why the article talks about the cause-and-effect relationship of the fault of the parents and/or the educational institution as a subsidiary and solidarity obligation. At the same time, the principle of culpability is expressed not in the fact that parents, given the actual distance of separate residence from their children, are exempted from responsibility in the absence of their fault, but in the fact that they are responsible for failure to fulfill their parental duties. Attention is drawn to the fact that the responsibility of parents should not be considered as a penalty for the actions of minors or minors. Such liability should be considered as a guarantee for the injured

© Інна Глущенко, 2023

party, in particular a guarantee that the damages caused to him will be compensated, and the guilty parties will still be held responsible. Judicial practice is analyzed and attention is drawn to the subordinate nature of the responsibility of parents (educational institution) only in the event that a minor does not have sufficient property to compensate for the damage caused by him. It is argued that the cause-and-effect relationship is important and is the main condition for imposing on the delinquent the obligation to compensate the damage caused by a minor or minor.

Keywords: *damage, minors and minors, parents, educational institution, cause-and-effect relationship, fault.*

Постановка проблеми. Відомо, що концепція вини бере свій початок ще з Римського приватного права, де під виною (*culpa*) розумілося недотримання тієї поведінки, що вимагається правом. На думку Є. М. Орач та Б. Й. Тищик, юристи Стародавнього Риму розуміли вини як протиправну поведінку, недодержання поведінки, передбаченої правом, тобто як поведінку, а не психічне ставлення правопорушника до безпосередньо своєї поведінки та її наслідків [1, с. 173].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наявних на сьогодні наукових працях розглядається зазвичай проблематика правових наслідків правочинів, цивільно-правового захисту майнових прав, а також вчинення правочинів малолітніми чи неповнолітніми особами. Найбільш відомими є дисертаційні роботи Ж. Л. Чорної на тему «Цивільно-правовий захист майнових прав та інтересів малолітніх і неповнолітніх осіб» (2006 р.), І. А. Коваленко на тему «Цивільно-правова відповідальність осіб із вадами волі» (2018 р.), О. І. Шевчишин на тему «Правові наслідки правочинів, вчинених малолітніми та неповнолітніми особами» (2020 р.), Н. О. Тишук «Вчинення малолітніми та неповнолітніми особами правочинів в мережі Інтернет» (2021 р.) та інші.

Метою дослідження є обґрунтування причинно-наслідкового зв'язку як умови відповідальності батьків за шкоду заподіяну малолітніми чи неповнолітніми особами.

Виклад основного матеріалу дослідження. У цивільному праві формами вини є умисел та необережність, яка поділяється на просту та грубу. До того ж, вина (її форма) не впливає на розмір відповідальності. У деліктному праві України діє загальний принцип відповідальності за вину, поряд із цим, як виняток, законом передбачається можливість покладення на заподіювача шкоди відповідальності без вини. Вина батьків малолітніх чи неповнолітніх осіб, які спричинили шкоду, має свої особливості і, на нашу думку, повинна розглядатись як необережна. Адже навіть у тому разі, якщо батьки навмисно залишали своїх малолітніх чи неповнолітніх дітей без нагляду, чи вели аморальний спосіб життя, батьки ж не заподіювали шкоду безпосередньо. Наведені дії батьків здебільшого були спрямовані не на заподіяння шкоди іншій особі, а на неналежне виконання батьківства щодо виховання та утримання малолітніх чи неповнолітніх осіб.

Окрім наведеного вище, на нашу думку, відповідальність батьків також не варто розглядати як штрафну санкцію за діяння малолітніх чи неповнолітніх осіб. Така відповідальність є гарантією для потерпілої сторони, зокрема гарантією того, що завдані їй збитки будуть відшкодовані, а винні особи все ж таки понесуть відповідальність.

Такий підхід отримав схвалення ще у 1949 році. Судова практика склалася таким чином, що вирішуючи питання винуватості батьків і звільнення останніх від відповідальності лише за неможливості передбачити ними заподіяння шкоди або якщо буде доведено, що шкода не могла бути відвернена їхніми дітьми (стихійне лихо, природні катаклізми тощо). Однак в силу різних життєвих обставин трапляються ситуації коли батьки змушені деякий час залишати своїх малолітніх чи неповнолітніх осіб на довгий період без особистого батьківського нагляду (важка хвороба, перебування за кордоном тощо). При цьому слід розуміти, що в такому разі принцип винуватості виражається не в тому, що батьки, з огляду на відстань та окреме проживання від своїх дітей, звільняються від відповідальності у разі відсутності їх вини, а в тому, що вони відповідальні за невиконання своїх обов'язків. Як слушно зазначають О. Б. Гнатів, С. Б. Паламар, «із загального правила щодо самостійної відповідальності неповнолітніх за завдану ними шкоду є виняток – у разі відсутності у неповнолітніх майна батьки (усиновлювачі) або піклувальники зобов'язані відшкодувати шкоду, завдану з вини неповнолітнього. Їхні обов'язки мають додатковий (субсидіарний) характер. Слід зазначити, що хоча відповідальність батьків за шкоду пов'язана з відповідальністю неповнолітніх, її походження та підстави є незалежними. Однак слід зазначити, що ця відповідальність не може виникати сама по собі, оскільки вона підпорядкована батькам і повністю залежить від настання відповідальності неповнолітнього та його майнової спроможності» [2, с. 43–44]. Підтвердженням вищевказаного є рішення по справі № 674/1179/22 від 15.03.2023 року щодо відшкодування майнової та моральної шкоди, завданої неповнолітнім внаслідок вчинення кримінального правопорушення [3].

Отже, відповідальність батьків має підпорядкований характер, оскільки основний позов про відшкодування шкоди подається до неповнолітнього. Додаткові вимоги пред'являються до батьків (усиновлювачів) або піклувальників лише за відсутності у неповнолітньої особи достатнього майна для відшкодування завданої шкоди. Така відповідальність за неповнолітніх покладається на обох батьків на основі рівного розподілу відповідальності, незалежно від того, проживають вони разом чи окремо. Таким чином, досягається баланс між захистом прав потерпілих та захистом прав неповнолітніх осіб, що є важливою ознакою справедливості та ефективності судочинства [2, с. 44-45].

На думку В. М. Сломи, «з приводу визначення виду змішаної множинності у разі відшкодування шкоди, завданої неповнолітньою особою, батьки будуть нести субсидіарно-солідарну, а не субсидіарно-часткову відповідальність. Солідарність обов'язку батьків впливає також зі змісту ч. 1 ст. 141 СК України, відповідно до якої мати, батько мають рівні права та обов'язки щодо дитини незалежно від того, чи перебували вони у шлюбі між собою» [4, с. 70]. Факт хвороби чи від'їзду батьків також не може слугувати підставою для звільнення їх від відшкодування збитків, які заподіяла малолітня чи неповнолітня особа. Вважаємо, що слід звертати увагу на обставину, яка б свідчила про бажання та зусилля батьків приймати участь у вихованні цих осіб та нести відповідальність за їх дії.

На жаль, непоодинокими є випадки, коли обставини для виховання складаються несприятливо, а тому встановити вину батьків досить складно. Поширеними є випадки, коли батьки вказують на зайнятість на роботі, як на підставу, яка перешкоджає їм брати активну участь у житті дитини. На нашу думку, наведене свідчить не про неможливість здійснювати належне виховання малолітніх осіб, а про небажання займатися їх вихованням. Як приклад, наведемо таку судову справу. Надвірнянський районний суд Івано-Франківської області своїм рішенням постановив відшкодувати батькам завдані збитки за дії їх малолітньої дочки. У судовому засіданні було встановлено, що у момент перебування батьків на роботі, їх 14 річна дочка вигулювала собаку породи ротвелер із порушенням правил утримання собак. Внаслідок чого була травмована малолітня особа громадянки З. Відповідачі заперечували позов і подали апеляційну скаргу до Івано-Франківського апеляційного суду. Судом, розглянувши всі матеріали справи, з'ясовано порушення правил утримання собак, котрі виражалися у вигулюванні собаки без намордника і повідка у не відведеному для цього місці. Оскільки дочка відповідачів не була про це поінформована, винність судом вбачалася у діях батьків. Тому апеляційна скарга була відхилена, рішення суду першої інстанції залишено без змін [5].

Останнім часом досить поширеним є твердження батьків про неможливість справитись із своїми дітьми самотужки. Особливо це стосується осіб так званого «тінейджерського» віку (12–16 років). На думку психологів такі ситуації зумовлені втратою батьківського авторитету (неправильні методи виховання, ганебна поведінка самих батьків). Як приклад наведемо таку судову практику. До Калуського районного суду звернулася громадянка К., із вимогою відшкодувати їй завдані збитки відповідачкою Г. У позовній заяві йшлося проте, що у її саду малолітнім С. було вчинено пожежу, внаслідок якої згоріли запаси сіна та сад. Позивачка стверджує, що дитина постійно робить такого роду збитки. З цього приводу вона неодноразово зверталася до органів поліції, але жодного результату це не принесло. Дитина і надалі залишається без нагляду батьків. У судовому засіданні мати пояснила, що вона не може нести відповідальність за вчинок сина, бо він не піддається вихованню і є ще малолітнім. Суд розглянувши усі матеріали справи встановив, що батьками не доведено того факту, що шкода заподіяна внаслідок непереборної сили і є наслідком несумлінного здійснення виховання та нагляду за малолітнім, а тому прийшов до висновку, що відповідачі зобов'язані відшкодувати завдану ним шкоду [6].

Окрім особливості встановлення вини батьків у відповідальності за шкоду, завдану малолітніми чи неповнолітніми особами зазвичай звертається увага й на відповідальність закладу освіти в якому знаходиться малолітня чи неповнолітня особа.

Розглядаючи таку особливість насамперед звертається увага, що малолітні чи неповнолітні особи через свої психічні можливості, зокрема незнання та неможливості у повній мірі усвідомити власні діяння чи їх наслідки, потребують безпосереднього нагляду. Однак встановлення меж диференціації відповідальності батьків та закладу освіти, які зобов'язані здійснювати нагляд за малолітніми чи неповнолітніми особами завжди перебувають у полі наукових дискусій. Так, наприклад, виходячи зі змісту ч. 4 ст. 1178 ЦК України, стає очевидно, що законодавець пішов шляхом субсидіарної відповідальності відшкодування шкоди.

У науковій літературі також пропонується відшкодування шкоди, заданої малолітнім чи неповнолітнім під час перебування у закладі освіти розглядати як солідарну відповідальність. Однак, існують й розуміння того, що заклад може взагалі й не нести відповідальність за завдані малолітньою особою збитки,

якщо буде доведено його невинуватість або на заклад може бути покладена солідарна відповідальність. Заперечуючи такий підхід Я. М. Шевченко стверджувала, що і батьки, і заклад освіти окремо повинні відповідати за недобросовісне виконання своїх обов'язків, які є різними за своєю природою. Солідарна відповідальність означає взаємну відповідальність один за одного, що призвело б до притягнення вказаних осіб за невиконання обов'язків, які вони не зобов'язані виконувати. На думку вченої це буде не що інше як невиправдане розширення відповідальності вказаних суб'єктів [7, с. 97]. Підтримуючи наведену позицію вважаємо, що визначити частку відповідальності осіб означає встановити відсоток винності кожного із учасників цивільного процесу. Суд у кожному конкретному випадку, виходячи із наведених фактів, враховуючи особливості діяльності закладу освіти, ступінь зайнятості батьків, їх участь у вихованні таких осіб, може зобов'язати відшкодувати шкоду у нерівних частках. Окрім цього, здебільшого саме батьки обирають заклад освіти для навчання їхньої дитини, а тому аргументи до непричетності заподіяння шкоди під час перебування малолітньої чи неповнолітньої особи у закладі освіти вважаємо необґрунтованими та нічим іншим, ніж зняттям з себе відповідальності.

У праві США для встановлення причинного зв'язку між протиправною поведінкою насамперед звертається увага на наявність «первинної» або «фактичної» причини (cause-in-fact), а також на безпосередню причину (proximate cause). У першому прикладі використовується критерій: «як би не дії відповідача, шкода позивачеві не була б завдана». До того ж, можливим є використання так званого «стандарту первинного фактору» (substantial factor): «чи були дії відповідача значним фактором для настання шкоди». У другому – досліджується наявність причинного зв'язку з позицій права, коли встановлюється, чи порушив відповідач своє зобов'язання. У юридичній літературі зазначається про те, що «поняття «первинної» або «фактичної» причини (cause-in-fact) має настільки широкий зміст, що у разі використання лише такого підходу покладення відповідальності буде можливим у найабсурдніших ситуаціях» [8, с. 125]. Окрім цього для іноземного права при встановленні причинного зв'язку може застосовуватись і доктрина «intervening cause» (причина, що втручається). Цією «причиною» вважається «подія, яка відбулася після недбалих дій відповідача і збільшила завдану шкоду. У разі, коли «причина, що втручається» є безпосередньою причиною шкоди, завданої позивачеві, дії відповідача не будуть розглядатися як безпосередня причина шкоди. Але якщо виникнення «причини, що втручається» можна було передбачити виходячи із дій відповідача, то останній буде нести відповідальність також і за додаткову шкоду» [9, с. 706].

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене доходимо висновку, що невизнання вини суб'єктів відповідальності за дії малолітніх чи неповнолітніх осіб при заподіянні останніми шкоди є правильним. Адже розглядати батьків чи заклади освіти винними за дії малолітніх осіб при заподіянні ними шкоди означає розширення межі відповідальності цих осіб. Шкода є наслідком саме протиправного діяння малолітніх чи неповнолітніх осіб, а не будь-яких інших обставин. Однак причинно-наслідковий зв'язок є основною умовою покладення на деліквента обов'язку відшкодувати шкоду, заподіяну малолітньою чи неповнолітньою особою.

Список використаних джерел

1. Орач Є. М., Тищик Б. Й. Основи римського приватного права. Київ, 2000. 236 с.
2. Гнатів О. Б. Особливості відшкодування шкоди, спричиненої неповнолітніми особами. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/nts/article/view/7004/7044> (дата звернення: 10.12.2023)
3. Рішення Дунаєвського районного суду Хмельницької області № 2/674/55/23 від 15.03.2023. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109622237> (дата звернення: 10.12.2023)
4. Слома В. М. Види множинності осіб на стороні боржника у цивільно-правовому зобов'язанні. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2019. № 2. С. 68–71.
5. Рішення у судовій справі від 08.09.2004 р. Архів Івано-Франківського апеляційного суду.
6. Судова справа № 2-1767/2004. Архів Калуського районного суду Івано-Франківської області.
7. Шевченко Я. М. Характеристика особливостей психіки неповнолітніх та їх вияв при вчиненні майнових правопорушень. Дієздатність і осудність дітей. *Вісник Київського університету*. 1962. № 5. Вип. 1. Серія економіки та права. С. 95-98.
8. Карнаух Б. П. Шанси і реальні можливості як об'єкти захисту у деліктному праві. *Проблеми цивільного права та процесу*: тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. 96-й річниці від дня народження О. А. Пушкіна (м. Харків, 21 травня 2021 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Харків. обл. осередок Всеукр. громад. орг. «Асоціація цивілістів України». Харків: ХНУВС, 2021. 304 с.
9. Правовая система США. 3-й випуск. Новая юстиция, 2007. 1216 с.

References

1. Orach, Ye. M. & Tyshchyk, B. Y. (2000). *Osnovy rymського pryvatnoho prava [Fundamentals of Roman private law]*. Kyiv [iOsoblyvosti vidshkoduvannia shkody, sprychynenoi nepovnolitnimy osobamy [Peculiarities of compensation for damage caused by minors].n Ukrainian]
2. Hnativ, O. B. (2023). Retrieved from <http://perspectives.pp.ua/index.php/nts/article/view/7004/7044> [in Ukrainian]
3. Rishennia Dunaievetskoho raionnoho sudu Khmelnytskoi oblasti № 2/674/55/23 vid 15.03.2023 [Decision of the Dunayevets District Court of the Khmelnytskyi Region No. 2/674/55/23 dated March 15, 2023]. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen - Unified state register of court decisions*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109622237> [in Ukrainian]
4. Sloma, V. M. (2019). Vydy mnozhynnosti osib na storoni borzhnyka u tsyvilno-pravovomu zoboviazanni [Types of multiplicity of persons on the side of the debtor in a civil legal obligation]. *Jurnalul juridic national: teorie și practică - Types of multiplicity of persons on the side of the debtor in a civil legal obligation*, 2, 68-71 [in Ukrainian]
5. *Rishennia u sudovii spravi vid 08.09.2004 r. Arkhiv Ivano-Frankivskoho apeliatsiinoho sudu [Decision in the court case dated September 8, 2004. Archive of the Ivano-Frankivsk Court of Appeal]* [in Ukrainian].
6. *Sudova sprava № 2-1767/2004. Arkhiv Kaluskoho raionnoho sudu Ivano-Frankivskoi oblasti [Court case No. 2-1767/2004. Archive of the Kaluska District Court of the Ivano-Frankivsk Region]* [in Ukrainian].
7. Shevchenko, Ya. M. (1962). Kharakterystyka osoblyvostei psykhyky nepovnolitnikh ta yikh vyiv pry vchynenni mainovykh pravoporushen. Diiezdatnist i osudnist ditei [Court case No. 2-1767/2004. Archive of the Kaluska District Court of the Ivano-Frankivsk Region]. *Visnyk Kyivskoho universytetu. Seria ekonomiky ta prava - Bulletin of Kyiv University. Series of economics and law*, 5 (1), 95-98 [in Ukrainian]
8. Karnaukh, B. P. (2021). Shansy i realni mozhlyvosti yak obiekty zakhystu u deliktnomu pravi [Chances and real opportunities as objects of protection in tort law]. *Problemy tsyvilnoho prava ta protsesu: tezy dop. uchastnykiv nauk.-prakt. konf., prysviach. 96-y richnytsi vid dnia narodzhennia O. A. Pushkina (m. Kharkiv, 21 travnia 2021 r.) - Chances and real opportunities as objects of protection in tort law. Problems of civil law and process: theses add. participants of science and practice conf., dedicate. 96th anniversary of the birth of O. A. Pushkin (Kharkiv, May 21, 2021)*. Kharkiv: KhNUVS, [in Ukrainian]
9. Pravovaia systema SShA (2007). 3-y vipusk. *Novaia yustytsiia - New Justice* [in English]

Стаття надійшла до редакції 12.12.2023